

Надійшла до редакції 21 січня 2010 року.

Анатолій Євпак

ББК 81.411.1-211

УДК 811.161.2'373.611

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ ВТОРИННИХ НОМІНАТІВ УКРАЇНСЬКИХ ЛЕКСЕМ *КІНЬ* ТА *КОМОНЬ*

У статті проаналізовано словотвірні потенції лексем "кінь" та "комонь". Більшість лексем розподілено за тематичними групами (номінації рослин, професій, видів діяльності, будівель, коней і т. д.). Виявлено такі основні моделі номінації: подібність форми названої реалії до форми якоїсь частини тіла коня (зуба, копита, голови, хвоста), вирізнання реалії з-поміж інших своїми великими розмірами та ін.

Ключові слова: мотивація, дериват, тематична група, вторинна номінація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мотиваційні відношення — одна з найхарактерніших властивостей словникового складу мови, де практично усі слова вмотивовані лексично або структурно. Як зазначає О. Й. Блінова, вмотивованість слова — це «структурно-семантична властивість слова, яка дає змогу усвідомити раціональність зв'язку значення та звукової оболонки слова на основі його лексичної чи структурної співвідносності» [Блінова 1984: 15].

У дослідженні вторинних номінацій використовуємо, як правило, ономазіологічний підхід, який дає змогу встановити ознаку, що була базою творення нової номінації. Ономазіологічний підхід спрямований на вивчення змістового боку мовних одиниць з точки зору їх предметної спрямованості, тобто «співвіднесеності мовних одиниць з позамовним предметним рядом» [ЯН 1977: 19]. Розробкою теорії номінації займалися багато лінгвістів (О. С. Кубрякова, В. М. Телія, Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак, Ю. С. Степанов та ін.), проте досі з'являються нові підходи до вивчення численних нерозв'язаних проблем. Протягом останніх років етнолінгвісти (М. І. Толстой, С. М. Толстая, Н. М. Дяченко, О. Л. Березович та ін.) почали звертати увагу на дослідження похідних лексико-тематичних груп, які об'єднуються спільними мотиваційними моделями, що дає змогу виявити регулярні мотиваційні відношення в лексиці. Ми розглядаємо вибрані деривати на семантичному та мотиваційному рівнях. Останній «передбачає групування слів на основі спільності їх мотиваційних моделей» [Березович 2004].

Актуальність дослідження зумовлена посиленням інтересом науковців до вивчення семантичної деривації та вмотивованості значення слів. **Метою** статті є виявлення основних мотиваційних моделей на прикладі словотвірного потенціалу лексем *кінь* та *комонь*.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Похідні зі структурним компонентом *кінь* та *комонь* утворюють групу (включно з двослівними та трислівними термінами-композиціями) приблизно з 250 лексико-семантичних варіантів (ЛСВ), серед яких є й діалектні номінації. Кожен елемент групи (або одне зі слів-складників елемента) має корінь *-кін-* (аломорфи *-кін'-*, *-кон-* (*-кон'-*), *-кун-*), *-комон-* (аломорфи *-комон'-*, *-коман-*, *-комен-*, *-куман-*), тобто є похідними від слів *кінь* або *комонь*. Вибір обох цих лексем для дослідження вторинних номінацій пояснюється тим, що *кінь* та *комонь* (заст. 'кінь' [СУМ 4: 248]) етимологічно пов'язані: "походження псл. *копъ* не зовсім ясне, ... очевидно, становить етимологічну єдність з псл. *котопъ* «кінь», укр. *комонь*" [ЕСУМ 2: 448]. Етимологічний зв'язок обох коренів можна підтвердити на рівні вторинних номінацій: так, лексеми *конюшина* (вторинне від *кінь*) та діал. *коман* (а також діал. *комана*, *команиця*, *команичина*, *комениця*, *комониця* та ін.), яке є похідним від *комонь*, часто позначають ту саму рослину або види рослини роду *Trifolium*. Лексеми *заяча конюшина* та *заяча команиця*, наприклад, є номінаціями рослини лат. *Anthyllis polyphylla*.

Розгляньмо вторинні номінати докладніше.

До групи **номінацій рослин** зараховуємо такі: *кінський зуб* (сорт кукурудзи, лат. *Zea Mays*), а також інші сорти — *білий кінський зуб* та *жовтий кінський зуб*; *заяча команиця* (лат. *Anthyllis polyphylla*); *кінська м'ята* (номінація використовується для позначення кількох рослин: 1) лат. *Mentha arvensis* [СГ 2: 245], 2) лат. *Lamium amplexicalle* [СГ 2: 245], 3) 'розхідник звичайний', лат. *Glechoma hederacea*, 4) 'м'ята водяна', лат. *Mentha aquatica*); *кінський біб* (лат. *Vicia faba*); *кінський каштан* (лат. *Aesculus hippocastanum*); *кінський часник черешковий* (лат. *Alliaria petiolata*); *кінський щавель* (лат. *Rumex obtusifolius* [СГ 2: 245]); *коман* ('конюшина лучна', лат. *Trifolium pratense*); *комана* ('діал., конюшина, клевер', лат. *Trifolium* [ЕСУМ 2: 528]; 'діал., фіалка триколірна, братки', лат. *Viola tricolor* [ЕСУМ 2: 528]); *команина* ('діал., конюшина' [ЕСУМ 2: 528]); *команиця*, *команка* ('діал., конюшина' [ЕСУМ 2: 528]; 'діал., фіалка триколірна' [ЕСУМ 2: 528]); *команичина* ('діал., конюшина' [ЕСУМ 2: 528]); *команиця* ('діал., конюшина хмельова', лат. *Trifolium agrarium* [ЕСУМ 2: 528]); *комениця* ('діал. конюшина лучна' [ЕСУМ 2: 528]); *комониця* ('діал. конюшина лучна' [ЕСУМ 2: 529]; 'діал., конюшина польова', *Trifolium arvense* [ЕСУМ 2: 529]; 'діал., лядвенець рогатий', лат. *Lotus corniculatus* [ЕСУМ 2: 529]); *комонник* ('дика трав'яниста рослина, що цвіте синьо-фіолетовим суцвіттям і використовується в медицині' [СУМ 4: 248]); *комонниця* ('діал., конюшина польова' [ЕСУМ 2: 529]); *куманич* ('діал., конюшина'

[ЕСУМ 2: 529]); *куманичина* ('діал., конюшина лучна' [ЕСУМ 2: 529]); *команиця* (лат. *Trifolium arvense*); *комонник лучний* (лат. *Succisa pratensis*); *коник* (лат. *Delphinium consolida* [СГ 2: 277]); *коники* ('аконіт вологистий', лат. *Aconitum paniculatum*); *коники сорочі* ('сокирки польові', лат. *Consolida regalis*); *кониц* (лат. *Trifolium pratense* [СГ 2: 277]); *коничина* (діал., лат. *Trifolium* [ЕСУМ 2: 562]); *коніч*, *конічина*, *конютина*, *конюшка*, *конюшиця*, *конятина* та *куніч* ('діал., конюшина' [ЕСУМ 2: 562]); *конючина* ('конюшина', лат. *Trifolium arvense* [СЗПГ 1: 240]) та її діалектна фонетично змінена форма *колюшина* [СЗПГ 1: 238]; *конюшина* ('багаторічна трав'яниста бобова кормова рослина, що має трійчасті листки й квітки кулястої форми' [СУМ 4: 276]; лат. *Trifolium pratense* [СГ 2: 279]); *конюшина заяча* ('цінна кормова рослина родини бобових; використовується також у народній медицині для лікування ран' [СУМ 4: 276], лат. *Anthyllis polyphylla* [Вікі]); *конюшина лучна* та *конюшина червона* (лат. *Trifolium pratense*); *конюшина польова* (лат. *Trifolium arvense*); *конюшина повзуча* (лат. *Trifolium repens*); *конюшина рівнинна* (лат. *Trifolium campestre*); *копитень кінський* та *копито кінське* ('копитень європейський', лат. *Asarum europaeum*); *сорочі коники* (лат. *Delphinium consolida* [СГ 2: 277]).

У номінаціях рослин можна простежити такі номінативні моделі: 1) називання зумовлюється вирізненням рослин великими розмірами; 2) називання рослин зумовлюється подібністю форми якоїсь частини рослини до форми якоїсь частини тіла коня (копита, зуба); 3) номінація пов'язана з тим, що певну рослину їдять коні. Варто зазначити, що ці моделі простежуються не лише в українській мові, а й у німецькій та англійській мовах (див. докладніше [Євпак 2009 а; Євпак 2009 б]).

Номінації *кінський каштан* та *кінський щавель* найяскравіше ілюструють першу модель: *кінський каштан* (лат. *Aesculus hippocastanum*) є одним з найвищих у своєму роді та може досягати у висоту 36 метрів [Вікі; EOL]¹; *кінський щавель* (лат. *Rumex obtusifolius*) є одним з найвищих видів щавлю (висота до 150 см) [EOL], а протиставити йому можна *горобиний щавель* (лат. *Rumex acetosella*), який висотою буває від 15 до максимум 35 см [ДПРУ: 348—350].

Номінації *кінський зуб*, *білий кінський зуб* та *жовтий кінський зуб* мотивувалися тим, що насіння цих рослин є доволі великим та плоским, а також має особливі заглиблення на вершині, що робить кожен насінину схожою на кінський зуб [EOL].

Назва рослини *копитень кінський* (*копито кінське*) мотивована тим, що листя цієї рослини формою нагадує слід від кінського копита [EOL].

Номінація *кінський біб*, можливо, пов'язана з тим, що рослину вирощують на зеленому кормі та силосі, сушать на сіно для сільськогосподарських тварин, переважно для коней. Таким же способом мотивувалася назва рослини *конюшина*, яка має більше десятка діалектних варіантів, зазначених в етимологічному словнику (*коничина*, *коніч*, *конічина*, *конічник*, *конютина*, *конюшка*, *конюшиця*, *конятина*, *конячина*, *куніч*, *кониц*, *конючина* та ін.). Існує кілька видів *конюшини*, які вирощуються саме для використання у якості кормів: *конюшина лучна* (діал. *куманичина*, *комениця*, *команиця*) або *конюшина червона* (діал. *коман*), *конюшина повзуча*, *конюшина рівнинна*. Для кормів вирощують також лядвенець рогатий, який ще називають *команиця*. Мотивацію номінацій-компаративів *конюшина заяча* та *заяча команиця* (лат. *Anthyllis polyphylla*) пояснити однозначно важко: можна припустити, що елементи *конюшина* та *команиця* вказують або на подібність до конюшини звичайної, або на те, що рослину використовують як корм для коней.

Кінська м'ята, яка використовується як назва для чотирьох рослин, можливо, в окремих випадках мотивувалася тим, що кожна з рослин, які вона позначає, має квіти, які зібрані у суцвіття, що нагадує цвіт *конюшини*. Три рослини з чотирьох — це різні види м'яти, а четверта — вид глухої кропиви (лат. *Lamium*). Окрім того, для двох видів м'яти — лат. *Mentha arvensis* та лат. *Mentha aquatica* — можливе використання іншої моделі номінації, яка часто прослідковується в назвах рослин, що вирізняються своїми великими розмірами із собі подібних. Обидві рослини можуть у висоту досягати 90—100 см, тобто є одними з найвищих представників роду лат. *Mentha* [EOL].

Наявність значення 'великий' у лексемі *кінський* чітко простежується у виразі *кінська доза*, який означає 'дуже велика доза' [ВТСУМ: 571].

Номінації людей за професією чи видом діяльності: *коновід* ('той, хто приводить на ярмарку коней?'; 'конокрад' [СГ 2: 278]); *коновод* ('конокрад' [СУМ 4: 262]); *коногін* ('заст., робітник — погонич коня на шахті, який возив вагонетки з вугіллям' [СУМ 4: 262]); *конокрад* ('той, хто краде коней; коновод' [СУМ 4: 262]); *конюх* ('той, хто доглядає коней' [СУМ 4: 276]); *конюхарь* ('конюх' [МСГ: 83]); *конюший* ('заст., стайничий' [СУМ 4: 276] — іст. придворна посада у Московії 15-17 ст., за традицією — вищий думний чин); *коняр* ('фахівець із конярства; той, хто займається конярством' [СУМ 4: 277]); *конярь* ('торговець, гендляр кіньми' [СБГ 1: 374]); *кінник* ('розм., рідко., кіннотник; кавалерист' [ВТСУМ: 541]); *кінногвардієць* ('в Росії до 1917 р. — солдат або офіцер лейб-гвардії кінного полку' [ВТСУМ: 541]); *кіннота* ('збірн., кінне військо; кавалерія' [СУМ 4: 164]); *кіннотник* ('кінний вояк; кавалерист' [СУМ 4: 165]); *коновал* ('застар., той, хто, не маючи ветеринарної освіти,

¹ Частину енциклопедичної інформації про реалії, які згадуються у тексті статті, було взято з Вікіпедії (Wikipedia) [Вікі] та Енциклопедії життя (Encyclopedia of Life) [EOL].

провадив кастрування і лікування коней' [СУМ 4: 261]); *охочекомонник* ('заст., вільний кавалерист із власним конем, вояк-доброволець' [СУМ 5: 826]). Усі номінації цієї групи мотивувалися тим, що зазначені професії чи види діяльності так чи інакше пов'язані з кіньми.

Група словотвірних дериватів, які позначають власне **коней** (включно з лошатами та кобилами): *конематка* ('кобила-плідниця, що народжує і вигодовує лошат' [ВТСУМ: 564]); *коненя* ('зменш.-пестл. до кінь; лоша'; 'мн., дорослі, але малі на зріст або слабосилі коні' [СУМ 4: 259]); *коненько* ('зменш.-пестл. до кінь' [СГ 2: 277]); *конечок* ('коник' [СБГ 1: 372]); *коник* ('зменш.-пестл. до кінь' [СУМ 4: 259]); *конина* ('кінь' [СГ 2: 277]; 'розм., кінь; заморений, слабосилий кінь; конячина' [СУМ 4: 260]); *конисько* ('збільш. до кінь' [СУМ 4: 260]); 'заморений, слабосилий кінь' [СУМ 4: 260]); *кониченько* ('нар.-поет., пестл. до кінь' [СУМ 4: 260]); *коничок* ('зменш.-пестл. до коник' [СУМ 4: 260]); *конище* ('розм., збільш. до кінь' [СУМ 4: 260]); *коня* ('рідко., зменш. до кінь; лоша' [СУМ 4: 277]; 'малий або худий, слабосилий кінь' [СУМ 4: 277]); *коняга* ('розм., те саме, що коняка' [ВТСУМ: 571]); *коняка* ('розм., те саме, що кінь, кобила' [СУМ 4: 277]; 'зруб., кінь' [СЗПГ 1: 241]); *конячина* ('малий або худий, слабосилий кінь' [СУМ 4: 277]); *конячинка* ('розм., зменш. до конячина' [СУМ 4: 277]); *конячі* ('родина ссавців ряду непарнокопитих' [ВТСУМ: 571]); *конячка* ('зменш. до коняка' [СУМ 4: 277]). Сюди додаємо також *конепоголів'я* ('поголов'я коней, кількість коней у табуні або у багатьох табунах' [ВТСУМ: 564]).

Номінації топонімів: **а) гідроніми:** *Кінка, Кінська, Кінські води, Конка* ('річка в Україні, л[іва] пр[итока] Дніпра, басейн Чорного моря' [ТСУ: 176]); *Суша Конка* ('п[рава] пр[итока] Конки' [ТСУ: 176]); *Козачелазерна Кінська* (рукав р. Кінки, який починається на 24-му км й закінчується на 42-му нижче греблі ГЕС [Вікі]); *Верхня Кінська* (бере початок на 47 км нижче греблі і переходить у судноплавний рукав Цюрупинська Кінська, впадаючи у Дніпровсько-Бузький лиман [Вікі]); *Цюрупинська Кінська* (судноплавний рукав Кінки [Вікі]); *Кінські (Конські) плавні* ('історико-географічна територія по р. Дніпру нижче від кол[ишніх] порогів; має ще назву Великий Луг Запорізький' [ТСУ: 71]); *Конотоп* ('р., п[рава] пр[итока] Єзучу (Єзусу, бас. Десни)' [ТСУ: 186]; 'п[рава] пр[итока] Церему (бас[ейн] Случі)' [ТСУ: 186]); *Конотопи* ('р., л[іва] пр[итока] Прип'яті' [ТСУ: 186]); *Конотопка* ('п[равий] рук[ав] Дніпра' [ТСУ: 186]); **б) полісоніми** (назви населених пунктів): *Кінські Роздори* (село в Пологівському р-ні Запорізької обл., розташовано в центральній частині Пологівського р-ну на р. Конка [Вікі]); *Кінсьководівка* (колишня назва слободи, яка тепер називається с. Григорівка у Запорізькому р-ні Запорізької обл. [Вікі]); *Конятин* (село в Путильському р-ні Чернівецької обл., [Вікі]; село в Сосницькому р-ні Чернігівської обл. [Вікі]); *Конотоп* ('місто, райцентр Сумської обл.' [ТСУ: 186]; село в Хмельницькій обл., Шепетівський р-н [Вікі]; село в Чернігівській обл., Городнянський р-н [Вікі]); *Коник* (село у Зарічненському р-ні Рівненської обл. [Вікі]).

Притоки та рукави р. *Кінка* завдячують своїми назвами саме зв'язком з нею. Походження ж назви *Кінка* точно не відоме. Номінація *Кінські (Конські) плавні* мотивувалася, імовірно, тим, що "в давні часи тут водилися дикі коні. У другій половині XVIII ст. акад. Паллас у бас. р. зустрів багато диких коней. Вони водилися в цій місцевості аж до кінця XIX ст." [ТСУ: 176]. Назви гідронімів *Конотоп, Конотопка, Конотопи* виводять від давньоруського терміна *конотопи*, який означає 'вир у річці' [ТСУ: 176]. Місто *Конотоп*, найімовірніше, отримало свою назву тому, що знаходиться на р. Єзуч біля впадіння в неї р. Конотоп.

Назви полів: *конюшиниско* ('діал., поле з конюшиною' [ЕСУМ 2: 563]); *конічиниско, коничнисько* ('діал., поле з конюшиною' [ЕСУМ 2: 562]); *конюшинище* ('поле, що було під конюшиною або засіяне нею' [СУМ 4: 276]); *конюшинисько* ('те саме, що конюшинище' [ВТСУМ: 571]). Усі номінації похідні від *конюшини*. До групи можна також долучити лексему *кінник* ('рідк., пасовище для коней' [ГГ: 94]), яка позначає поле, де випасають коней.

Номінації об'єктів, де тримають, розводять чи продають коней: *кінник* ('зах., стайня' [СУМ 4: 164]); *кінниця* ('зах., стайня' [ВТСУМ: 541]); *кінничейка, кінниченька, кінничка* ('зменш. від кінниця' [СГ 2: 246]); *кінський двір* ('приміщення для коней, стайня' [СУМ 4: 166]); *кінський завод* ('спеціальне господарство для розведення породистих, племінних коней' [СУМ 4: 166]); *конезавод* ('конярський завод' [ВТСУМ: 564]); *конеферма* ('ферма з розведення, вирощування та утримання коней і догляду за ними' [СУМ 4: 259]); *конюшня* ('стайня' [СУМ 4: 276]); *конярка* ('зах., стайня' [СУМ 4: 277]). На периферії цієї групи є такі номінації-композиції: *кінська торговиця* та *кінський ярмарок* ('місце, де торгують кіньми' [СУМ 4: 166]). Більшість номінацій мотивована тим, що будівлі використовують для утримання або розведення саме коней.

Окремо виділяємо групу, що позначає **заняття певною діяльністю**, яка пов'язана з кіньми: *кіннозаводство* ('розведення, вдосконалення існуючих та створення нових порід племінних коней на кінних заводах' [ВТСУМ: 541]); *коновальство* ('заст., заняття коновала' [СУМ 4: 261]); *конярство* ('розведення коней як галузь тваринництва' [СУМ 4: 277]); *табунне конярство* ('метод розведення коней, при якому тварин протягом цілого року утримують у табунах з тривалим перебуванням на пасовищах' [ВТСУМ: 1426]); *конокрадство* ('крадіжка коней' [СУМ 4: 262]); *коневиробництво* ('розведення і вирощування коней, передусім породистих' [ВТСУМ: 564]). Похідною лексемою, що позначає певний вид діяльності, є *конюшиносіяння*.

Номінації кінського посліду: *конск* ('кінський послід' [ГГ: 100]); *конечки* ('кізяки' [СБГ 1: 372]); *коник* ('кінський гній' [МСГГ: 83]); *коняк* ('кізяк' [СБГ 1: 374]); *коняндзи* ('кізяки' [СБГ 1: 374]); *конянка* ('зах., кінський кізяк, гній' [ВТСУМ: 571]).

Номінації способів їзди або запрягу (лише прислівники, що сполучаються з дієсловами переміщення): *воднокінь* ('запряжений одним конем' [СУМ 1: 719]); *втриконь* ('запряжений трьома кіньми' [СУМ 1: 777]);

кінно ('розм., на коні, верхи' [СУМ 4: 164]); *одвукінь* ('іст., на двох конях по черзі' [ВТСУМ: 827]); *однокінь* ('одним конем' [СУМ 5: 635]); *парокінь* ('в парокінь — запряжений парою коней' [СУМ 6: 74]); *триконь* ('у триконь — трьома кіньми (про запряжку)' [СУМ 10: 258]); *удвуконь* ('розм., парою коней' [СУМ 10: 392]); *утриконь* ('розм., трьома кіньми' [ВТСУМ: 1521]).

Продукти харчування: *конятина* ('кінське м'ясо; конятина' [СУМ 4: 277]); *конина* ('кінське м'ясо; конятина' [СУМ 4: 260]). Номінації їжі мотивувалися тим, що м'ясо саме кінське, а не іншої тварини.

Транспорт: *кінь* (жарг., 'трамвай' [УЖС: 173]); *конка* ('заст., трамвай з кінною тягою; вагон такого трамвая' [СУМ 4: 260]); *однокінка* ('візок, пристосований для запрягання одного коня' [СУМ 5: 635]); *парокінка*, *пароконка* ('підвода, запряжена парою коней' [СУМ 6: 74]). Назви усіх видів засобів пересування мотивуються тим, що як тяглову силу використовували коней. Щодо мотивації сучасного жаргонного значення 'трамвай' лексеми *кінь* у нас виникають сумніви, адже малоімовірно, що значення лексеми пов'язане з тим, що в давнину перші трамваї використовували кінну тягу. Видається імовірнішим, що значення 'трамвай' — це метафоричне перенесення: швидкість руху та комфортність їзди на возі (чи верхи на коні) порівнюється зі швидкістю та комфортом проїзду в трамваї.

Номінації прикрас: *коник* ('рід візерунків для вишивання на сорочках' [СГ 2: 277]; 'кінська голова, яка виділяється як прикраса різних предметів' [СГ 2: 277]; 'рід вишивки на лейбику' [СБГО 1: 372]). Мотиваційною основою кожного ЛСВ стала подібність позначуваного предмета за формою до голови коня.

Назва комахи: *коник* ('комаха з довгими ногами, що стрибає й крилами утворює сюржітливі звуки', лат. *Locusta* [СУМ 4: 260]), а також *коник-стрибунець*, *коник-стрибун*.

Назви ігор та іграшок: *кінь* ('дитяча гра у м'яч, коли той, хто піймав м'яч, сідає верхи на того, хто кидав м'яча, та кричить «продай коня»' [СГ 2: 245]); *коник* ('вид дитячої гри – їзда верхи на паличці' [СУМ 4: 260]); *коник-гойдалка* (іграшка-гойдалка для дітей у вигляді коня); *коник* ('пряник або іграшка, що має форму коня' [СУМ 4: 260]); *кінь* ('шахова фігура з зображенням голови коня' [СУМ 4: 168]). Назви ігор мотивуються тим, що в них імітується їзда верхи на коні. Іграшки та фігура в шахах отримали свої назви через подібність формою до голови коня.

Оцінка: *коник* (жарг., 'двійка, незадовільна оцінка' [УЖС: 183]). Назва вмотивована тим, що формою двійка нагадує голову коня.

Спортивний снаряд: *кінь* ('оббита шкірою колода на чотирьох ніжках для гімнастичних вправ' [СУМ 4: 168]). Назва мотивується тим, що снаряд схожий на коня і на нього теж можна вистрибувати, наче для їзди верхи.

Частина даху будинку: *коньок* ('спеціальна черепиця, якою покривають місце сходження двох половин даху' [СЗПГ 1: 241]); *коник* ('вирізана прикраса на дахові, що іноді має форму кінської голови' [СУМ 4: 260]).

Частина гончарного круга: *коник* ('частина гончарного круга: дерев'яна дощечка, прибита одним кінцем до лавки, з виїмкою на іншому кінці, у яку входить веретено' [СГ 2: 277]). Назва мотивувалася тим, що ця дощечка є своєрідним дерев'яним гаком, за який чіпляється вісь веретена. Саме ця дощечка-гак і нагадує форму голови коня.

Частина ткацького станка: *коник* ('дерев'яна пластинка з вирізами й загнутим верхом, що її вставляють вертикально в кожний із чотирьох кінців витушки, з якої мотають пряжу в клубок' [СУМ 4: 260]). Саме загнута пластина нагадує гак (форму голови коня).

Також є кілька невеликих груп термінів, скалькованих з інших мов.

Анатомічний термін: *кінський хвіст* — це пучок нервових корінців кінцевих відділів спинного мозку, починаючи з першого поперекового сегменту [Нейр.]. Свою назву об'єкт отримав завдяки схожості на кінський хвіст.

Астрономічний об'єкт: *Кінська Голова* — це темна туманність в сузір'ї Оріона (B33, IC 434) [Вікі]. Назва мотивувалася тим, що формою туманність нагадує кінську голову. Існує також *Малий Кінь* (лат. *Equuleus*, Equ) — мале сузір'я північної півкулі неба. Назва, імовірно, є калькою з латинської: *equuleus* перекладається як 'жеребчик; коник'.

Метеорологічний термін: *кінські широти* — це області з дуже слабкими вітрами, що розташовуються між 30 і 35° пн. ш. і пд. ш. Можливо, що ця назва походить із епохи існування вітрильного флоту. Судна, перетинаючи Атлантику, часто потрапляли в штиль або затримувалися в дорозі через слабкі змінні вітри. Коли запаси води закінчувалися, команди суден були змушені викидати коней, яких перевозили у Вест-Індію, за борт [Мет.].

Номінації паразитів: *аскарида кінська* (лат. *Parascaris equorum*) [Вікі]; *гострик кінський* (лат. *Oxyuris equi*) [Вікі]. Назви мотивувалися тим, що як хазяїна ці паразити використовують організм коней.

Назва риби: *морський коник* ('риба, голова якої схожа на кінську' [ВТСУМ: 564], лат. *Hippocampus*).

Фізичні терміни: *кінська сила* або *метрична кінська сила* ('одиниця потужності, що дорівнює 75 кілограмометрам на секунду, або 0,736 кіловат' [СУМ 4: 166]). Уперше термін *кінська сила* був запропонованим Джеймсом Ваттом для оцінки потужності парових двигунів. Пояснюється вибір такої одиниці тим, що кінь може підняти 33000 фунтів зі швидкістю 1 фут на хвилину, що дорівнює приблизно 745,7 Вт [Вікі].

Номінації хвороб людей: *синдром кінського хвоста* (синдром виникає у випадку стискання нервових корінців, які мають вигляд кінського хвоста [Нейр.]); *кінська ступня* ('мед., вроджена або набута хибна позиція ступні у фіксованому підошовному згинанні в гомілковоступневому суглобі' [ВТСУМ: 542]); *кінська стопа* (хвороба, хода навшпінках; згинання в підошві). Номінації *кінська ступня (стопа)* мотивувалися тим, що хода людей, хворих на ці хвороби, нагадує ходу коней (наче навшпінки).

Лексема *коник* також має переносне значення — 'вибрик' [СУМ 4: 259], тобто раптова примха, безпідставна, непослідовна дія, нечемний вчинок, вислів. Утворення такого метафоричного значення пояснюється тим, що коні інколи брикають, тобто хвицають ногами, що завжди є чимось несподіваним та розцінюється як норовливість або лякливість коня. Інше метафоричне значення лексеми — 'улюблений предмет розмов якоїсь особи' [СУМ 4: 260], тобто те, чим можна несподівано здивувати співрозмовника, добре орієнтуючись у певній темі.

Окрім іменників та прислівників, серед похідних лексем є близько 20 прикметників (30 ЛСВ). Їх особливістю є те, що всі вони — літературні, тобто серед них немає діалектних слів (наприклад: *багатокінний, безкінний, кінний, кінногвардійський, кіннозаводський, кіннотний, кінський*, заст. *комонний, конезаводський, коновальський, конокрадський, конюшинний, конюшиновий, конярський, конячий, однокінний, однокінний, парокінний*). Значення кожного з них виводиться з відповідного іменника. Лише один з прикметників має метафоричне значення: *безкінний* ('жарт., який не має своєї автомашини' [СУМ 1, 130]), тобто особа без автомобіля порівнюється з людиною, яка не має коня.

Висновки. Таким чином, розглянувши тематичні групи вторинних номінатів, ми зробили висновок, що лексеми *кінь* та *комонь* є основою творення великої кількості вторинних номінацій. У межах груп виявлено такі основні номінативні моделі: 1) подібність форми названої реалії до форми якоїсь частини тіла коня (зуба, копита, голови, хвоста); 2) вирізнення реалії з-поміж інших своїми великими розмірами; 3) використання рослини як корму для коней; 4) безпосередній зв'язок реалії з кіньми (професії, об'єкти, де тримають, розводять чи продають коней та ін.).

Видається перспективним проводити подальші дослідження в цьому напрямку, вивчаючи похідну лексику, яка мотивується іншими лексемами, об'єднаними темою «кінь». Це, насамперед, семантичні та словотвірні деривати від елементів синонімічного ряду з доміантою *кінь*, вторинні номінації, утворені від назв упряжі, назв частин тіла коня, фразеологізми «кінської» тематики тощо.

Література

Березович 2004: Березович, Е. Л. К этнолингвистической интерпретации семантических полей [Текст] / Е. Л. Березович // Вопросы языкознания. – 2004. – № 6. – С. 3-25.

Блинова 1984: Блинова, И. О. Явление мотивации слов: Лексикологический аспект: учеб. пособие [Текст] / И. О. Блинова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 192 с.

Євпак 2009 а: Євпак, А. В. Вторинні номінати з коренем *PFERD-* у сфері фітонімів та ентонімів у німецькій мові [Текст] / А. В. Євпак // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту : зб. наук. пр. – Вип. 439-440: Германська філологія. — Чернівці: ЧНУ, 2009. – С.155-159.

Євпак 2009 б: Євпак, А. В. Номінації рослин, мотивовані одиницями лексико-семантичного поля "horse" (на матеріалі англійської мови) [Текст] / А. В. Євпак // Наук. вісн. Волинського нац. ун-ту. ім. Лесі Українки: Філологічні науки: Мовознавство. – Вип. 16. – Луцьк: ВНУ, 2009. – С.130-134.

ЯН 1977: Языковая номинация: общие вопросы [Текст] / Отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1977. – 360 с.

Скорочення джерел

Вікі: Wikipedia. Режим доступу : <http://www.wikipedia.org/>

ВТСУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. – ISBN 966-569-013-2.

ДПРУ: Чопик, В. И., Дудченко, Л. Г., Краснова, Н. А. Дикорастущие полезные растения Украины : справочник / В. И. Чопик. – К.: Наукова думка, 1983. – 400 с.

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: в 7-и т. – К.: Наукова думка, 1982 –*.

Мет.: Метеорологія: клімат і кліматотворчі фактори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/geology/phis_geo/fourman/E-books-FVV/Interactive%20books/Meteorology/About%20Meteorology-climatology/met-clim-2.htm

МСГГ: Ю. О. Піпіш, Б. К. Галас. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпіш. – Ужгород, 2005. – 266 с.

Нейр.: Нейрохирургия: синдром конского хвоста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.neurosurgery.eurodoctor.ru/horsetailsyndrome/>. – Название с экрана.

СБГ: М. Й. Онишкевич. Словник бойківський говірок: у 2-х т. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 1: А-Н. – 1984. – 496 с. – Т. 2: О-Я. – 1984. – 516 с.

СГ: Словарь української мови: збір. ред. журн. "Киев. Старина" / Упорядкував з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. – Надрук. з вид. 1907-1909 рр. фотомеханічним способом. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.

СЗПГ: Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Ред-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту. ім. Лесі Українки, 2000. – ISBN 966-600-007-5 (у двох томах). – Т. 1: А-Н. – 2000. – XXIV + 354 с. – ISBN 966-600-010-5. – Т. 2: О-Я. – 2000. – 458 с. – ISBN 966-600-013-Х.

СУМ: Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

ТСУ: Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М. Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с. – Бібліогр.: с. 403-429. – ISBN 5-7707-9443-7.

УЖС: Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 495 с. – ISBN 966-7679-74-8.

EOL: Encyclopedia of Life [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.eol.org/>

В статтє проанализировано словообразовательные потенции лексем "кінь" и "комонь". Большинство лексем распределено по тематическим группам (номинации растений, профессий, видов деятельности, зданий, лошадей и т.д.). Выявлено такие основные модели номинации: сходство формы названной реалии с формой некоторой части тела лошади (зуба, копыта, головы, хвоста), выделение реалии среди других большими размерами и др.

Ключевые слова: мотивация, дериват, тематическая группа, вторичная номинация.

The article deals with the analysis of word-formative potential of words "кінь" and "комонь". Most words are distributed into thematic groups (names of plants, professions, occupations, buildings, horses etc.). There were revealed main models of nomination: the similarity of the form of the actual nominated object with the form of some part of the body of a horse (tooth, hoof, head, tail), distinguishing among other object by its great size etc.

Keywords: motivation, derivative, thematic group, secondary nomination.

Надійшла до редакції 21 січня 2010 року.

Тетяна Євтушина

ББК: 81.411.1+83.3 (4 Укр.)+88

УДК: 821.161.2(811)+81'373.7+159.95

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ МЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МАРІЇ МАТІОС

Пропонована стаття є науковою спробою осягнення мовної картини світу Марії Матіос за допомогою одного із релевантних і невід'ємних засобів її вербалізації – фразеологічних одиниць. У статті розглянуто семантико-функціональну різноплановість і значущість фразеологічного відтворення ментальної діяльності людини в сімейній сазі Марії Матіос "Майже ніколи не навпаки".

Ключові слова: фразеологічна одиниця, ментальна діяльність людини, мовна картина світу.

У рамках зацікавлень сучасних лінгвістів перебуває людський фактор: основні акценти зміщують із об'єкта пізнання на суб'єкт, коли людину розглядають у мові й відповідно мову в людині. Такий мовознавчий бум характерний для всіх наук гуманітарного циклу, оскільки відбувся перехід на нову методологічну парадигму – антропологічну. Учена спільнота ці тенденції кваліфікує як поліпарадигмальні, "методологічно еkleктичні", що, як правило, можна пояснити багатодетермінантністю самого мовного феномену. На думку О. Селіванової, методологічний еkleктизм лінгвістики ХХІ століття не є свідченням кризової ситуації, це результат "пошуків нового багатофокусного пізнавального простору" [Селіванова 2004: 5].

Зауважимо, що ідея антропоцентричності мови була проголошена ще В. фон Гумбольдтом і О. Потебнею. Основний постулат названого принципу засвідчено положенням, що у структурі мови організація знань відбувається за аналогією до людських уявлень про навколишній світ. Загальновизнана думка про наскрізну антропоцентричність мови підтверджується присутністю людини на фразеологічному рівні.

У царині фразеології пріоритетність антропоцентричного принципу є неординарним: фразеологічні одиниці як вторинні найменування дійсних реалій пропущені крізь призму психоемоційних станів людини. О. Забуранна з цього приводу наголошує, що "антропоцентризм досить давно є предметом фразеологічних досліджень, йому здебільшого приписують функціональну природу, розуміючи антропоцентризм як спрямованість ФО на позначення світу людиною" [Забуранна 2003: 55].

Сучасні дослідники аналізують різні аспекти антропоцентризму фразеологізмів (Ю. Прадід, А. Івченко, М. Олійник, В. Ужченко та ін.). Однак у мовознавчих студіях більшою мірою розглянуто ФО, що